

Регіоналізація

Ольга ЖАБИНЕЦЬ

**РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ
КЛАСТЕРНИХ ІНІЦІАТИВ
ЗА УЧАСТЮ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ:
СТАН, ДОСВІД, ПЕРСПЕКТИВИ**

Резюме

Проаналізовано перспективні напрями реалізації в Україні кластерних ініціатив за участю страхових компаній. Здійснено ретроспективний аналіз створення та функціонування кластерів в УРСР, Україні та за кордоном (у державах ЄС та США). Окреслено перспективи та передумови створення в нашій державі страхових і фінансово-страхових кластерів.

Ключові слова

Кластери, страхові та фінансово-страхові кластери, глобалізація фінансового ринку.

Класифікація за JEL: G22.

© Ольга Жабинець, 2014.

Жабинець Ольга, канд. екон. наук, доцент, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Україна.

Постановка проблеми. Глобалізація світового страхового простору та її відчутний вплив на національний страховий ринок, посилення конкуренції у фінансовому секторі вимагає від вітчизняних страхових компаній пошуку та використання ефективних форм підвищення своєї конкурентоспроможності. Визнана світовою практикою кластерна форма співпраці, здатна забезпечити створення конкурентних переваг на основі партнерства, сприяє залученню та реалізації бізнес-ідей, підвищенню продуктивності праці, розвитку інновацій тощо.

Діапазон форм і видів кластерних структур є доволі широким і створює значні складнощі при формуванні кластерів, особливо у сфері фінансів. Тим не менш, кластери визнано однією з найефективніших виробничих систем епохи глобалізації та економіки знань (Knowledge Economy), оскільки вони зорієнтовані на пріоритетність їх розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значний внесок у розвиток кластерної теорії здійснили такі зарубіжні вчені, як Енрайт М., Портер М., Розенфельд С., Фезер Е. та ін. Особливості та проблеми кластеризації у фінансовій сфері, у т. ч. у страхуванні, розглядаються у працях таких вітчизняних науковців, як Ачкасова С., Внукова Н., Желізняк В., Зарічна Н. та ін. Однак не всі питання участі вітчизняних страхових компаній у реалізації кластерних ініціатив, у т. ч. щодо створення в Україні страхових та фінансово-страхових кластерів, ґрунтовно досліджено, що й визначило мету даної статті.

Мета наукової статті. Метою статті є аналіз перспектив реалізації в Україні кластерних ініціатив за участю страхових компаній та окреслення передумов створення страхових та фінансово-страхових кластерів.

Виклад основного матеріалу. З англійської мови термін «cluster» перекладається як «пучок», «гроно», «група», а основоположником класичної теорії кластерів визнано професора Гарвардського університету Майкла Портера, який дав таке визначення: «Кластер – це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємозалежних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств зі стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних областях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» [1, с. 256]. Мета кластерів – це можливість забезпечити конкурентоспроможність підприємств – учасників кластерів у довгостроковій перспективі. Успіх діяльності кластеру полягає в конкуренції, орієнтації на лідерів, отримання підтримки від лідерів, від державної влади регіону.

Слід зазначити, що кластери для економіки України не нове поняття. У 70–80-х роках ХХ століття в Українській РСР з'явилися виробничі об'єднання,

концерни. Саме так називалися в радянській економіці кластери. Різниця між кластером і концерном полягала лише в способі їх утворення: у першому випадку компанії об'єднувалися на договірній основі, у другому – в результаті рішень відповідних міністерств.

Прикладом кластера в цей період в УРСР можна вважати державний концерн «Електрон», який було створено в 1989 році. До складу концерну ввійшли виробниче об'єднання та підприємства торгівлі й сервісу. В цей час концерн налічував 450 торгових представництв на території всього СРСР. У свою чергу Львівське виробниче об'єднання «Електрон» було утворене в 1970 році на базі Львівського телевізійного заводу, що виступав головним підприємством. До складу об'єднання входило 5 виробничих одиниць, 10 заводів, розташованих у Львівській та Закарпатській областях, 4 науково-дослідні установи, технікум.

Державний концерн «Електрон» фінансував низку соціально спрямованих проектів розвитку міської інфраструктури Львова. Зокрема, він утримував власну заводську футбольну команду «Карпати», побудував стадіон «Україна», здійснював масове будівництво житла для власних працівників та соціальної інфраструктури в мікрорайоні Рясне (м. Львів), збудував лінію водогону з підземних джерел с. Гологори до Львова.

У 1990 році концерн виробив продукції на 1,5 млрд крб., що дорівнювало 25 % ВВП Львівської області або 4 % ВВП УРСР [2], що свідчить про високу ефективність роботи кластера в межах не лише міста, а й області та країни.

У незалежній Україні процес кластеризації розпочався в 1997 році у Хмельницькій області. Незважаючи на специфіку українських труднощів, невпорядкованість правового поля, відсутність ділової інфраструктури за сприяння Асоціації «Поділля Перший», яка об'єднала у своїх лавах учених, підприємців, фінансистів і представників влади, у період з 1997 р. до 2000 р. вдалося сформувати кілька виробничих кластерів, у т. ч. швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і зеленого сільського туризму, які функціонують до сьогодні.

Варто зазначити, що з середини 1980-х рр. усі країни Європейського Союзу почали формувати регіональну політику, спрямовану на підвищення конкурентоспроможності на національному та загальноєвропейському рівнях. У 2007 р. на території ЄС було уже зареєстровано 154 регіональних кластера. Провідні позиції у здійсненні сучасної кластерної регіональної політики в ЄС посідають Будапешт, Варшава і Прага. Виділяють 7 найбільш великих кластерів ЄС, які вирізняються рівнем зайнятості: харчова промисловість, будівництво, транспортування і логістика, фінансові послуги, готельний бізнес і туризм, виробництво металу і конструкцій, оснащення і сервіс. У цих семи кластерах зайнято майже 50 % населення країн ЄС. Кількість робочих місць з кожним роком зростає, а географічна близькість економічно

пов'язаних регіонів допомагає створити конкурентну економіку, збільшити рівень продуктивності та інновацій. У Європі кластери формуються залежно від спеціалізації, вони можуть розташовуватись як усередині країни, так і за її межами [3, с. 103].

Після отримання незалежності в Україні було закладено європейські принципи економічного розвитку, засновані на теорії кластерів через створення єврорегіонів. У 1993 році створено перший – Карпатський – єврорегіон. До його складу входять прикордонні регіони п'яти країн. Єврорегіони на західних кордонах України стали вектором співпраці Україна – ЄС. У квітні 2003 року сформовано перший спільний єврорегіон з Росією – Дніпро. Сюди, окрім України та Росії, входить ще один учасник – Білорусія.

Єврорегіони України сприяють розвитку транскордонної співпраці між відповідними органами влади держав. Крім того, у процесі співпраці із країнами-сусідами, Україна може скористатися досвідом розвинених країн задля вдосконалення економічної, політичної, екологічної та соціальної ситуації як у внутрішній, так і в зовнішній діяльності, а також стати інвестиційно-привабливим партнером для країн ЄС.

Діяльність єврорегіонів щоразу вдосконалюється, вони стають самостійними суб'єктами глобального конкурентного ринку поряд із державою, ТНК. Станом на липень 2012 року в Україні засновано 10 єврорегіонів, що охоплює весь периметр кордонів України [4].

У межах єврорегіонів заплановано розвиток кластерів. На сьогодні існує єдиний проект фінансового кластера – у єврорегіоні «Слобожанщина». Цей єврорегіон утворено в листопаді 2003 року в межах Харківської області (Україна) та Белгородської області (Росія). На сьогодні співробітництво в рамках єврорегіону «Слобожанщина» перебуває на етапі розробки стратегії розвитку. У ньому до сьогодні не сформована чітка інституційна структура, він дуже слабо використовує свій потенціал і потребує наповнення конкретними реалізованими проектами для вирішення нагальних спільних завдань.

Єврорегіон «Слобожанщина» має підставу розглядатися як кластер, його можливим ядром може стати спільний українсько-російський проект будівництва на кордоні аеропорту світового рівня «Харків–Белгород». Це створює реальні економічні умови для кластерних ініціатив, особливо у сфері фінансів. Відмінною особливістю даного кластеру є побудова його фінансової системи на основі банків, страхових компаній та інших учасників ринку фінансових послуг.

Незважаючи на значну кількість кластерних ініціатив, до сьогодні у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття «кластер», не розроблено його видів, особливостей створення і функціонування. Розробленими, але не затвердженими залишаються проекти нормативно-правових актів щодо формування засад державної політики у сфері кластеризації економі-

ки, такі як «Концепція створення кластерів в Україні» (Міністерство економіки України, 2008 р.), «Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів» (Міністерство регіонального розвитку та будівництва України, 2009 р.). Практично єдиним чинним сьогодні документом у цьому напрямі є Постанова Президії НАН України від 08.07.2009 р. № 220 «Про формування та функціонування інноваційних кластерів в Україні».

Страхові компанії як фінансові посередники в реалізації кластерних ініціатив в Україні, на нашу думку, можуть бути задіяні шляхом:

1) утворення власних галузевих кластерів (страхових або фінансово-страхових кластерів);

2) участі в інших кластерах (туристичних, медичних, медико-фармацевтичних, транспортно-логістичних та ін.) як допоміжний компонент;

3) страхування ризиків учасників промислових та інших видів кластерів.

Зародки кластерів у страхуванні на теренах колишнього СРСР можна простежити на такому прикладі. У 1990 році страхова компанія «Трансмедстрах» (головний офіс у м. Москва) уперше почала впроваджувати систему медичного страхування. Слід зазначити, що цю страхову компанію було утворено на базі залізниці в структурі Міністерства шляхів сполучення СРСР. У подальшому, як експеримент, було обрано базову медичну установу, якою стала Центральна транспортна клінічна лікарня Львівської залізниці в м. Львові. Однак цій кластерній ініціативі не вдалося реалізуватися, оскільки в 1991 році розвиток страхового кластеру зупинив розпад СРСР.

Утворення власних галузевих кластерів (страхових та фінансово-страхових) можна вважати пріоритетним напрямом у реалізації кластерних ініціатив за участю страхових компаній. Тим більше, що у світовій фінансовій практиці існує чимало прикладів ефективного функціонування фінансово-страхових кластерів.

Найбільшим кластером страхування у світі сьогодні вважається кластер страхування і фінансових послуг (IFS) у штаті Коннектикут (США). Створений у 2002 році, IFS-кластер виступив стратегічною корпоративною ініціативою, спрямованою на створення сильного ринку страхування і фінансових послуг, посилення економіки штату Коннектикут в цілому. У кластері IFS проявилось партнерство компаній-лідерів галузі, урядових і наукових кіл, яке призначене для зміцнення зростання всіх сегментів страхування і фінансових послуг [5].

Діяльність IFS-кластеру спрямовано на поліпшення ділового клімату для наявних і майбутніх компаній кластеру. Кластер забезпечує основу для співпраці та взаємодії лідерів галузі по всьому штату. Це проявляється у створенні конкурентних переваг для залучення й утримання бізнес-ідей, найму і виховання кваліфікованої робочої сили, підвищення продуктивності праці, розвитку інновацій і поліпшення умов на виробництві.

IFS-кластер значно виріс з моменту його створення й у 2011 році включав 29 корпоративних спонсорських організацій (банки, страхові компанії тощо). Штат працівників страхової сфери становив 61583 осіб, або 3,1 % від усіх працівників Коннектикуту (найбільший відсоток у країні), при тому, що загалом у США працівники сфери страхування становлять близько 1 % всіх працівників. Фонд заробітної плати страховиків становить 5,7 % від усього фонду штату, тоді як загалом у США фонд заробітної плати працівників, задіяних у страховій діяльності, дорівнює 0,5 %.

Сферою страхування було створено 9 % ВВП штату Коннектикут, інші фінансові послуги становили 11 % ВВП штату, що у грошовому вираженні, за нашими підрахунками на основі даних джерела [6], становить відповідно 20 та 25 млрд дол.

Оскільки правовий статус кластера сьогодні в Україні законодавчо не визначено, у практичній діяльності може застосовуватися кластерний підхід [7], на основі якого вже функціонують асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, господарські товариства тощо.

З огляду на це, своєрідними кластерними утвореннями на страховому ринку України можна вважати страхові групи. Страхові компанії – учасники страхової групи, незважаючи на конкуренцію між ними, взаємодоповнюють одна одну (через обмін страховими продуктами та досвідом), дотримуючись єдиної стратегії розвитку страхування та єдиної страхової, фінансової та інвестиційної політики, збільшуючи тим самим свої конкурентні переваги перед іншими страховими компаніями, які працюють самостійно. Так, у 2000 р. в Україні було створено корпорацію «Страхова група «Гарант», до складу якої ввійшли страхові компанії, розташовані в м. Києві «Гарант-Авто», «Київ», «НФСК «Гаранта РЕ», страховик зі страхування життя «Гарант-лайф», а також недержавний пенсійний фонд «Автоальянс», Український центр післяаварійного захисту «Експерт-Сервіс», компанії «Гарант-Консалтинг» та «Гарант-асістанс». 10 липня 2001 р. утворилась «Страхова група «ДАСК», яка об'єднала страхові компанії з Дніпропетровської області «ДІСКО», «ДАСК», «ДАСК-СП», «ДАСК-Павлоград» та страховика зі страхування життя «ДАСК-життя», а також 11 страхових посередників, що надало цій групі можливість забезпечення повним комплексом страхових послуг як юридичних, так і фізичних осіб. Сьогодні цих страхових груп уже не існує. У 2002 р. відбулося створення корпорації «Страхова група «Універсальна», яка об'єднала регіональні страхові компанії «Карпати» (м. Ужгород), «Універсальна» (м. Львів), «Терен» (м. Тернопіль), «Саламандра-Десна» (м. Чернігів), а також страховика зі страхування життя «Арта» (м. Тернопіль). Через 2 роки корпорацію «Страхова група «Універсальна» було ліквідовано у зв'язку з виконанням поставлених перед групою завдань: формуванням на базі її учасників та успішного функціонування компанії-лідера — Відкритого акціонерного товариства «Страхова компанія «Універсальна». Сьогодні ПАТ страхова компанія «Універсальна» входить до холдингу «Універсальна інвестиційна група».

Участь страховиків в інших кластерах можна простежити, зокрема, через створення медичного кластеру, ядро якого, безперечно, становлять страхові компанії. Вважаємо, що розвиток кластеризації сфери охорони здоров'я є перспективним напрямом державної політики, який має бути спрямовано на підвищення якості медичних послуг з одночасним зниженням витрат на їх надання.

Кластерні ініціативи в Україні в даному напрямі уже здійснюються. Так, 14–15 червня 2013 р. на території Херсонської області було проведено «Перший Балтійсько-Чорноморський економічний форум», який став стартовим майданчиком цілої низки проектів, у т. ч. щодо створення міжнародного медико-фармацевтичного кластера «Індустрія здоров'я», а також розвитку міжнародної страхової медицини [8]. У зв'язку з тим, що Херсонську область щороку відвідує близько 2 млн туристів, відпрацьовані механізми медичного страхування дадуть змогу додатково залучити кошти в охорону здоров'я. Крім того, у рамках міжнародного медико-фармацевтичного кластера планується оздоровлення громадян Балтійського регіону на базі районної лікарні за кошти страхових компаній.

Для страхових компаній як фінансових установ функція забезпечення економічних суб'єктів шляхом надання страхового захисту від непередбачуваних подій (ризиків), залишається сьогодні пріоритетною, адже в сучасних економічних умовах ризику в підприємницькій, виробничій та інших видах діяльності неминучі. Так, зокрема, у функціонуванні промислових кластерів можуть виникати такі групи ризиків:

- 1) неотримання прибутку основним підприємством через невиконання своїх зобов'язань підприємствами-постачальниками;
- 2) майнові ризики замовника та майнові ризики постачальників;
- 3) вимушена зупинка підприємницької діяльності як у замовника, так і в постачальників.

Розглянемо різні види страхування стосовно тієї чи іншої групи ризиків, що виникають у функціонуванні промислових кластерів:

I. У підприємств-постачальників існують певні зобов'язання щодо основного підприємства. Невиконання цих зобов'язань (непоставка сировини, продукції тощо) веде до зниження обсягів господарської діяльності або зупинки виробництва, що тягне за собою неотримання прибутку. Страхова компанія зобов'язується відшкодувати ці збитки. При цьому підприємство-постачальник володіє основними й оборотними засобами. Тоді можна укласти договір страхування основних засобів постачальника на користь постачальника, а оборотні кошти застрахувати на користь замовника.

II. Будь-яке підприємство, що входить до складу кластера, володіє матеріальними ресурсами: будівлями і спорудами, спецприміщеннями і скла-

дами, земельними ділянками, будівельними об'єктами, транспортом тощо. Усі ці об'єкти схильні до ризиків пожежі, вибуху, аварії, стихійного лиха та інших надзвичайних подій. При цьому збиток може бути нанесено як майну основного підприємства, так і майну підприємства-постачальника. У цьому випадку страхова компанія відшкодовує збиток, завданий підприємству.

III. Страхування від втрати прибутку внаслідок вимушеної перерви у виробництві (його також називають страхуванням від перерви у виробництві чи страхуванням від простою). Пошкодження майна внаслідок пожежі, аварії систем водопостачання, стихійних лих, грабежу тощо може бути настільки серйозним, що спричинить за собою зупинку виробництва. А це зумовить додаткові збитки: упущену вигоду (прибуток), поточні витрати – зарплата персоналу, орендні платежі та інші витрати, які підприємство має здійснювати незалежно від стану засобів виробництва. На цей випадок також існує страховий захист. Договором страхування передбачається відшкодування страхувальнику неодержаного прибутку внаслідок перерви або скорочення звичайних обсягів господарської діяльності, викликаних перерахованими причинами. Договором страхування від перерв у виробництві може бути також передбачено відшкодування витрат страхувальника, необхідних для якнайшвидшого відновлення нормального функціонування підприємства.

Таким чином, страхування є ефективним механізмом захисту матеріальних ресурсів підприємства та зниження ризиків підприємницької діяльності. Наявність страхового захисту сьогодні гарантує стабільність роботи підприємства. Страхування не може вберегти підприємство від настання цих ризиків, але може взяти на себе відшкодування збитку у випадку непередбачуваних втрат.

Висновки. Стаття містить комплексне дослідження стану, досвіду та перспектив реалізації в Україні кластерних ініціатив за участю страхових компаній, яке дає змогу зробити такі висновки:

- до сьогодні у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття «кластер», не подано його видів, особливостей створення і функціонування, а Україна перебуває лише на початковому етапі формування кластерів у фінансовій сфері;
- процеси глобалізації світового фінансового ринку та жорстка конкуренція у страховому секторі національної економіки з боку іноземних страхових компаній спонукатиме вітчизняних страховиків до об'єднання задля зростання своєї конкурентоспроможності. З огляду на це, створення страхових та фінансово-страхових кластерів в Україні можна вважати пріоритетним напрямом у реалізації кластерних ініціатив вітчизняних страховиків на ринку фінансових послуг;
- перспективними напрямами співпраці страхових компаній з учасниками кластерних структур у різних галузях економіки може бути та-

кож участь страховиків у кластерах як допоміжний компонент та здійснення страхування ризиків учасників кластерів;

- основними передумовами реалізації кластерних ініціатив у страховій сфері повинні стати розробка та прийняття нормативно-правових актів щодо створення страхових кластерів, а також активна державна підтримка розвитку кластерів за участю страхових компаній у загальній концепції формування національної кластерної політики.

Література

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер; [Пер. с англ.]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 608 с.
2. Сиротенко (Вербицкий) В. Житие «Електрона» Степана Петровского / В. Сиротенко (Вербицкий) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogas.kiev.ua/library/zhytye-elektrona-stepana-petrovskogo-508>.
3. Внукова Н. Н. Концептуальные основы формирования трансграничных финансовых кластеров / Н. Н. Внукова // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 1 (23). – С. 100–109.
4. Єврорегіони, створені за участю України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://association.kharkov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=398:2012-04-05-07-43-53&catid=154:2012-07-03-15-21-21&Itemid=27.
5. 2012 Connecticut insurance market report, November 9, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.connecticutifs.com/Libraries/pdfs/2012_CT_Insurance_Market_Report.sflb.ashx.
6. Total Gross Domestic Product by State for Connecticut (CTNGSP), 2013-06-27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://research.stlouisfed.org/fred2/series/CTNGSP>.
7. Дегтярова І. О. Наукові та практичні аспекти застосування кластерного підходу в управлінні конкурентоспроможністю регіонів України [Електронний ресурс] / І. О. Дегтярьова // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Degtyarova.pdf>.
8. Итоги I Балтийско-Черноморского экономического форума [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.bsbl.biz/итоги-форума>.

Стаття надійшла до редакції 4 листопада 2013 р.